

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

©2018 КАРПУК А. І., МИКЛУШ Т. С., ДЗЮБЕНКО О. М.

УДК 504.062

**Карпук А. І., Миклуш Т. С., Дзюбенко О. М. Забезпечення комплексного природокористування:
цілі, завдання та регіональні особливості**

Цілями статті є розробка теоретико-методологічних підходів до ідентифікації базових складових комплексного природокористування та забезпечення їх комплементарності з Цілями сталого розвитку 2016–2030 рр.; визначення цілей та завдань комплексного природокористування в контексті забезпечення еколого-економічної та соціальної ефективності освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також конкретизація цілей комплексного природокористування в окремо взятому регіоні. У результаті дослідження визначено базові складові комплексного природокористування. Охарактеризовано основні виробничо-економічні, соціально-економічні та еколого-економічні цілі комплексного природокористування. Доведено, що комплексне природокористування охоплює сукупність виробничо-технічних та організаційно-економічних заходів, спрямованих на максимізацію корисності від господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на всіх фазах відтворювальних ланцюгів без нанесення шкоди довкіллю. Запропоновано методи і технології комплексного природокористування.

Ключові слова: комплексне природокористування, інституціональне забезпечення, публічно-приватне партнерство, природна сировина, децентралізація, інвестиції.

Рис.: 3. **Бібл.:** 11.

Карпук Анатолій Іванович – доктор економічних наук, доцент, директор відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Боярська лісова дослідна станція» (вул. Лісосодісна, 12, м. Боярка, Києво-Святошинський район, Київська обл., 08150, Україна)

E-mail: olyatu@yandex.ua

Миклуш Тарас Степанович – аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)

E-mail: taras.mt@gmail.com

Дзюбенко Олександр Миколайович – кандидат економічних наук, начальник Черкаського обласного управління лісового та мисливського господарства (пров. Медичний, 4, Черкаси, 18009, Україна)

E-mail: office@lis-ck.gov.ua

УДК 504.062

Карпук А. И., Миклуш Т. С., Дзюбенко А. Н. Обеспечение комплексного природопользования: цели, задачи и региональные особенности

Целями статьи являются разработка теоретико-методологических подходов к идентификации базовых составляющих комплексного природопользования и обеспечению их комплементарности с Целями устойчивого развития 2016–2030 гг.; определение целей и задач комплексного природопользования в контексте обеспечения эколого-экономической и социальной эффективности освоения природно-ресурсного потенциала, а также конкретизация целей комплексного природопользования в отдельно взятом регионе. В результате исследования определены базовые составляющие комплексного природопользования. Охарактеризованы основные производственно-экономические, социально-экономические и эколого-экономические цели комплексного природопользования. Доказано, что комплексное природопользование охватывает совокупность производственно-технических и организационно-экономических мер, направленных на максимизацию пользы от хозяйственного освоения природно-ресурсного потенциала на всех фазах воспроизведенных цепей без нанесения вреда окружающей среде. Предложены методы и технологии комплексного природопользования.

Ключевые слова: комплексное природопользование, институциональное обеспечение, публично-частное партнерство, природное сырье, децентрализация, инвестиции.

Рис.: 3. **Библ.:** 11.

Карпук Анатолій Іванович – доктор економічних наук, доцент, директор обособленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природопользования Украины «Боярская лесная опытная станция» (ул. Лесоопытная, 12, г. Боярка, Киево-Святошинский район, Киевская область, 08150, Украина)

E-mail: olyatu@yandex.ua

Миклуш Тарас Степанович – аспірант, Національний університет біоресурсів і природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15, Киев, 03041, Украина)

E-mail: taras.mt@gmail.com

Дзюбенко Александр Николаевич – кандидат экономических наук, начальник Черкаского областного управления лесного и охотничьего хозяйства (пер. Медицинский, 4, Черкасы, 18009, Украина)

E-mail: office@lis-ck.gov.ua

UDC 504.062

Karpuk A. I., Myklush T. S., Dzyubenko O. M. Ensuring the Complex Environmental Management: Goals, Objectives and Regional Features

The article is aimed at developing theoretical and methodological approaches to identification of the basic components of the complex environmental management and ensuring their complementarity with the Goals of sustainable development for 2016–2030; definition of objectives and tasks of complex environmental management in the context of ensuring ecological-economic and social efficiency of natural resource potential development, as well as specification of the objectives of complex environmental management in the separately taken region. As a result of research the basic components of complex environmental management are defined. The main production-economic, socio-economic and ecological-economic goals of complex environmental management are characterized. It is proved that complex environmental management covers a set of industrial-technical and organizational-economic measures aimed at maximizing the benefit from economic development of natural resource potential at all phases of reproduced circuits without damaging the nature. Methods and technologies of complex environmental management are proposed.

Keywords: complex environmental management, institutional support, public-private partnership, natural raw materials, decentralization, investments.

Fig.: 3. **Bibl.:** 11.

Karpuk Anatoliy I. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Director of the Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine “Boyarka Forestry Research Station” (12 Lisodoslidna Str., Boiarka, Kyievo-Sviatoshynskiy district, Kyiv region, 08150, Ukraine)

E-mail: olyatu@yandex.ua

Myklush Taras S. – Postgraduate Student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: taras.mt@gmail.com

Dzyubenko Oleksandr M. – PhD (Economics), Head of the Cherkassy Regional Department of Forestry and Hunting (4 Medychnyi Ln., Cherkasy, 18009, Ukraine)

E-mail: office@lis-ck.gov.ua

Господарське освоєння природно-ресурсного потенціалу тривалий період відбувалося без належного дотримання принципів комплексності, що призвело до послаблення асиміляційної ємності окремих територій та руйнації стійкості еколого-економічних систем. Такий режим природокористування також не відповідає базовим положенням міжнародних природоохоронних конвенцій і вимогам природоохоронних директив Європейського Союзу, які Україна зобов'язується імплементувати в найближчій перспективі. Усе це вимагає формування цілісного підходу до масового впровадження методів та способів комплексного природокористування, які дадуть можливість призупинити прояви марнотратного та виснажливого використання природної сировини в господарському обігу.

У працях М. Балджи, О. Гулич, Б. Данилишина, П. Жука, І. Колодійчук, Ю. Максимів, Ю. Стадницького, І. Яреми та інших розглядаються теоретико-методологічні підходи до вибору методів і механізмів забезпечення комплексного природокористування на основі врахування регіональних особливостей забезпеченості окремими видами природних ресурсів [1–3; 5–8; 10; 11], але недостатньо чітко ідентифікованими є базові складові комплексного природокористування, не повною мірою кореспондуються цілі та завдання переведення діяльності природокористувачів на принципи комплексності, а також не виокремлюються пріоритети комплексного освоєння природно-ресурсного потенціалу в природоексплуатуючих секторах національного господарства.

Метою статті є розробка теоретико-методологічних підходів до ідентифікації базових складових комплексного природокористування та забезпечення їх комплементарності з Цілями сталого розвитку 2016–2030 рр.; визначення цілей та завдань комплексного природокористування в контексті забезпечення еколого-економічної та соціальної ефективності освоєння природно-ресурсного потенціалу, а також конкретизація цілей комплексного природокористування в окремо взятому регіоні.

Забезпечення комплексного природокористування як у цілому по Україні, так і в окремих регіонах є надзвичайно ускладненим через багаторічне домінування галузевих пріоритетів у господарському освоєнні природно-ресурсного потенціалу. Саме цей фактор стимулював процеси максимально можливого залучення природних ресурсів у господарський обіг, що призвело до руйнації природних екосистем, погіршило самовідтворювальну здатність численних ландшафтів та біогеоценозів та в підсумку погіршило екологічну ситуацію в Україні в цілому. В окремих сегментах природно-ресурсного сектора й надалі продовжується марнотратне використання природної сировини, що виступає ресурсною базою продуктово-переробних ланцюгів національного господарства та визначає сировинну спрямованість українського експорту.

Обґрунтування цілей та завдань комплексного природокористування має відштовхуватися від його основних складових, які стосуються використання сировинного та несировинного компонентів природно-ресурсного потенціалу, а також залучення в господарський обіг природної сировини як джерела енергії та продукування екосистемних послуг. Комплексне природокористування означає максимізацію користностей від господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на всіх фазах відтворювальних ланцюгів без нанесення шкоди довкіллю. Зокрема першочергового значення набуває формування такого режиму природокористування, при якому господарське освоєння окремого виду природної сировини та несировинних якостей природно-ресурсного потенціалу відбувається без нанесення деструктивного впливу іншим видам природної сировини в межах ареалу, ландшафту чи біогеоценозу (рис. 1).

Комплексне природокористування не варто зводити лише до збалансування та раціоналізації господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу шляхом видобутку природної сировини чи використання інших способів залучення в господарський обіг природного ресурсу. Треба відслідковувати зміну матеріально-речової субстанції природного ресурсу на всіх фазах продуктово-переробних ланцюгів, щоб мінімізувати втрати у зв'язку з несправністю та спрацьованістю виробничого устаткування. Конкретним прикладом може бути наявність декількох стадій переробки деревини, які супроводжуються утворенням відходів деревообробки (шматкових відходів, стружки та тирси), утилізація яких дасть змогу зменшити втрати цінної сировини та підвищити рівень прибутковості бізнесу в цілому.

Складовою комплексного природокористування є також використання природного ресурсу без його вилучення як джерела енергії при збереженні його самопідтримувальних і самовідтворювальних функцій, що не порушуватиме цілісності та стійкості природних екосистем. Проявом даної складової комплексного природокористування є використання гідроенергетичного потенціалу гірських річок, яке супроводжується спорудженням об'єктів малої гідроенергетики. Дотримання науково обґрунтованих норм будівництва та експлуатації об'єктів малої гідроенергетики дозволить отримувати енергію з порівняно невисокими витратами і при цьому забезпечувати мінімальний рівень техногенного впливу на природні водні джерела.

Джерелами виробництва енергії також можуть служити органічні відходи та вторинна природна сировина, які утворюються в процесі виробничо-господарської діяльності суб'єктів природно-ресурсного підприємництва. Використання твердих і рідких відходів як сировини для виробництва біологічного палива в умовах нарощення потужностей сільсько-

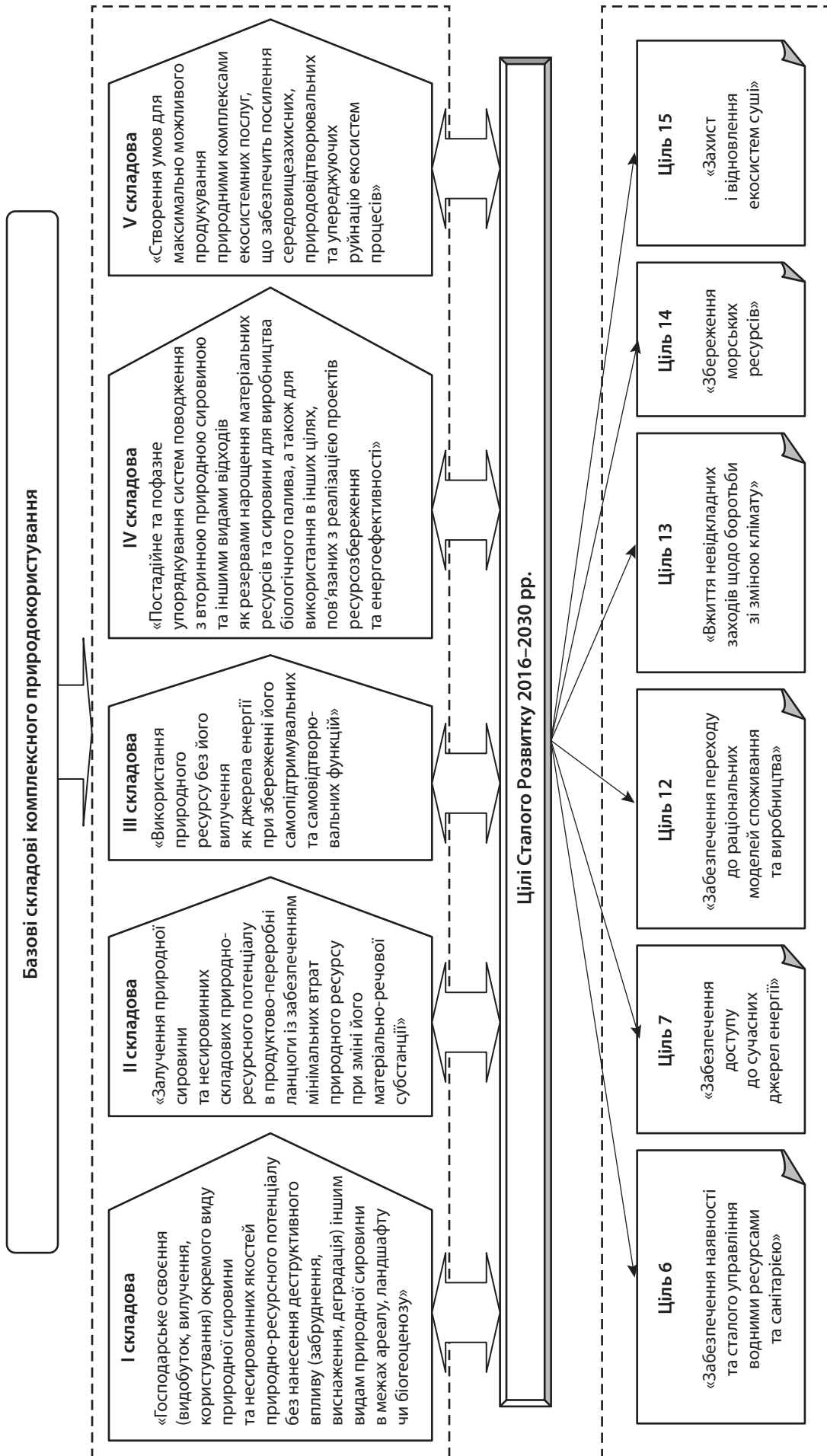

Рис. 1. Комплементарність складових комплексного природокористування та Цілей сталого розвитку 2016–2030 рр.

господарського виробництва та урізноманітнення форм і методів освоєння мінерально-сировинного, земельно-ресурсного та водно-ресурсного потенціалу є критично необхідною складовою комплексного природокористування, яка даватиме можливість отримувати енергію із вторинної природної сировини та зберігати у стані стійкості унікальні ландшафти та біогеоценози.

Вагомою складовою комплексного природокористування і водночас фактором капіталізації природно-ресурсних активів є максимізація продукування природними комплексами екосистемних послуг з метою посилення дії середовищезахисних, природовідтворювальних та упереджуючих руйнацію екосистем процесів. Чим менш виснажливим і природоруйнівним є використання природної сировини, тим більший потенціал мають біогеоценози стосовно продукування екосистемних послуг, що дозволяє упереджувати комплекс еколого-деструктивних процесів, пов'язаних із руйнацією екосистем, і розвивати галузі діяльності, побудовані на використанні несировинних корисностей природних комплексів, зокрема рекреаційну індустрію, сільський і зелений туризм. Також екосистемними послугами можна вважати природоохоронну, еколого-стабілізаційну функцію захисних лісосмуг і водоохоронних зон, позитивну дію природної ренатуралізації в частині зміцнення стійкості ландшафтів та біогеоценозів.

Перераховані складові комплексного природокористування корелюють з окремими Цілями сталого розвитку 2016–2030 рр., зокрема тими, що стосуються забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією, забезпечення доступу до сучасних джерел енергії, забезпечення переходу до раціональних моделей споживання, вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату, збереження морських ресурсів та захисту і відновлення екосистем суші.

Імплементация вказаних Цілей сталого розвитку 2016–2030 рр. у вітчизняну практику регулювання природокористування дозволить надати пріоритетам комплексного освоєння природно-ресурсного потенціалу необхідне інституціональне підґрунтя для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в реалізацію середовищезахисних, природовідтворювальних та упереджуючих еколого-деструктивний техногенний і антропогенний вплив на довкілля заходів. Виходячи з перерахованих Цілей сталого розвитку 2016–2030 рр., які безпосередньо стосуються застосування комплексного підходу до використання природно-ресурсного потенціалу, мають формуватися цілі комплексного природокористування, котрі повинні отримати конкретизацію як у національній, так і в регіональній політиці регулювання природокористування. Виходячи з особливостей утворення, відтворення та відновлення природно-ресурсного

потенціалу, а також техніко-технологічних умов залучення природної сировини у відтворювальний процес і впливу масштабів та темпів природокористування на соціально-економічний розвиток, слід виділити такі групи цілей комплексного природокористування: виробничо-технічні, соціально-економічні та еколого-економічні (рис. 2).

Прикметною рисою комплексного природокористування є те, що цілі, пов'язані з максимізацією обсягів залучення природної сировини в господарський обіг, корелюють зі зменшенням її втрат у процесі зміни матеріально-речової субстанції природного ресурсу. Тому максимізація залучення природної сировини та несировинних якостей до господарського обігу має обов'язково доповнюватися зменшенням рівня питомих витрат природної сировини, підвищенням рівня утилізації вторинної природної сировини та максимізацією надання екосистемних послуг біогеоценозами.

Виробничо-технічні цілі комплексного природокористування найбільшою мірою реалізуються на рівні діяльності безпосередніх природокористувачів за наявності відповідної системи стимулів прямої та непрямої дії. Тому чітка специфікація таких стимулів має виступати складовою регіональної політики комплексного природокористування. В останні періоди, у зв'язку з вичерпанням цінних видів природної сировини та, відповідно, їх подорожчанням, підвищується актуальність зростання рівня утилізації вторинної природної сировини через впровадження сучасних технологій безвідходного та мало-відходного виробництва, що також потребує суттєвого нарощення інвестиційних вливань у модернізацію та реконструкцію основного капіталу природокористувачів. Важливе значення має також впровадження таких технологічних процесів, які дозволятимуть зменшувати витрати природної сировини на виробництво одиниці продукції, тим самим зменшуючи потребу в додатковому освоєнні природно-ресурсного потенціалу, що виступає важливим чинником зміцнення стійкості ландшафтів та біогеоценозів.

Виходячи з останніх трендів впровадження методів і технологій комплексного природокористування, виробничо-економічною ціллю комплексного природокористування є максимізація надання екосистемних послуг біогеоценозами, що може бути досягнутим за умови невиснажливого та збалансованого залучення природної сировини до господарського обігу. Соціально-економічними цілями комплексного природокористування слід вважати збільшення надходжень рентної плати за спеціальне природокористування до бюджетів різного рівня, формування фондів відтворення природно-ресурсного потенціалу та зростання доходів домогосподарств від ефективнішого використання місцевого природно-ресурсного потенціалу. Збільшення надходжень рентної плати

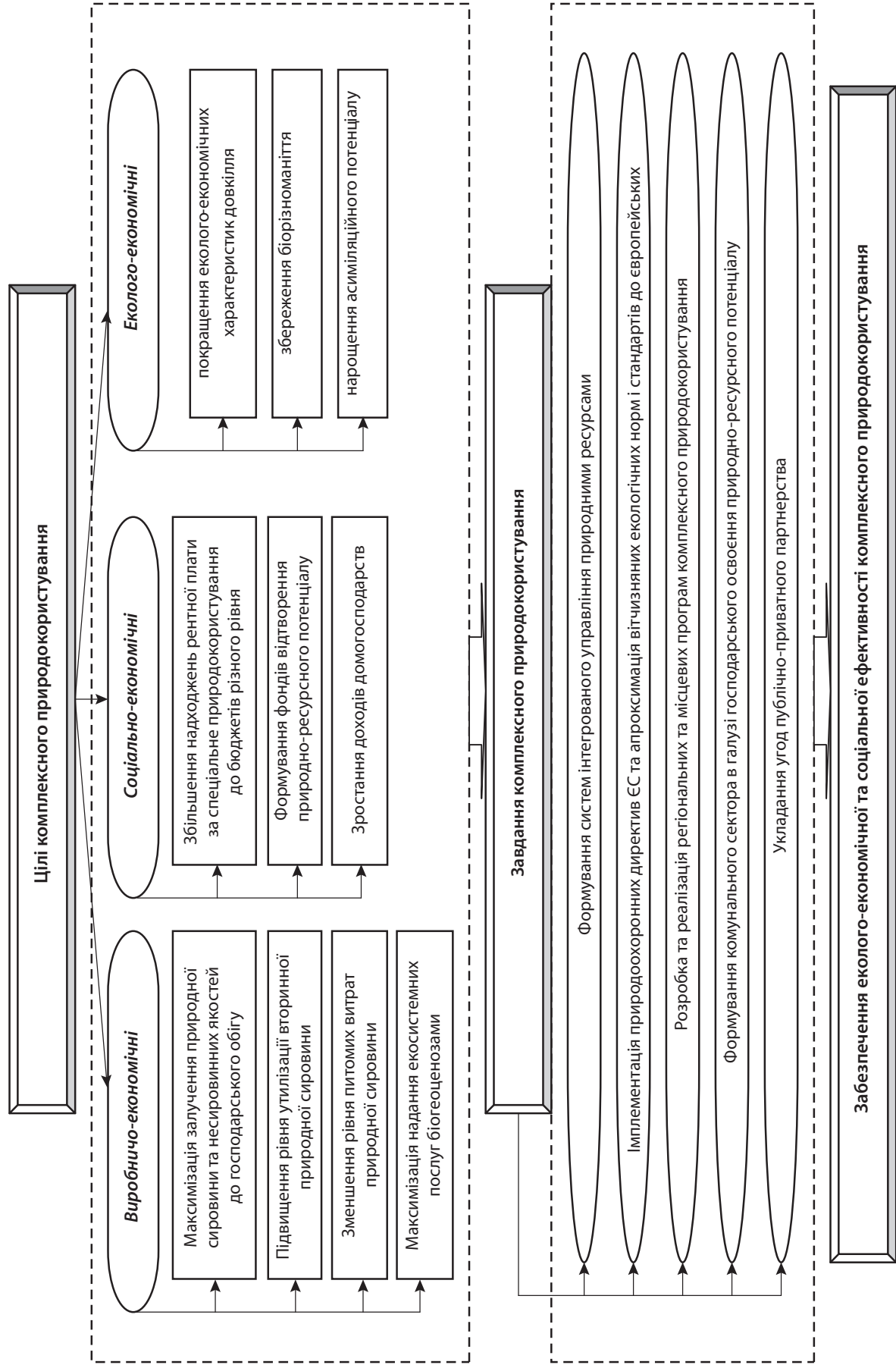

Рис. 2. Цілі та завдання комплексного природокористування на еколого-економічних засадах

за спеціальне природокористування (рентна плата за користування надрами, рентна плата за спеціальне використання води, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів) залежить від адекватної ідентифікації реальних обсягів господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Важливою складовою рентного регулювання є перегляд нормативів плати за використання одиниці природної сировини відповідно до загальносвітових тенденцій та виходячи із середнього рівня витрат на господарське освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Також потребує диверсифікації перелік платежів за спеціальне природокористування, щоб подолати надмірну уніфікованість видів вилучення природно-ресурсної ренти та охопити максимальну кількість трансакцій, пов'язаних із купівлею-продажем природної сировини. Водночас важливою соціально-економічною ціллю забезпечення комплексного природокористування є вдосконалення міжбюджетного розподілу рентної плати за спеціальне природокористування в бік збільшення частки відрахувань у бюджети місцевого самоврядування, щоб максимальною мірою наблизити акумуляцію природних платежів до конкретних проблем раціоналізації використання місцевого природно-ресурсного потенціалу [9]. Підвищення дієвості концентрації природно-ресурсної ренти на рівні місцевих бюджетів досягатиметься формуванням місцевих спеціальних фондів відтворення природно-ресурсного потенціалу, що забезпечить цільове використання природно-ресурсних платежів і збільшить тим самим потік фінансових ресурсів у відтворення природно-ресурсного потенціалу.

З огляду на те, що переважна більшість сільських домогосподарств безпосередньо займається господарським освоєнням природно-ресурсного потенціалу через використання земель у сільськогосподарському виробництві, заготівлею ягід та грибів, необхідним є застосування комплексу регуляторних підходів, які дадуть можливість ув'язати збільшення доходів сільських домогосподарств від освоєння місцевого природно-ресурсного потенціалу та раціональнішого використання місцевої природної сировини, що може бути досягнутим за умови здійснення компенсаційних виплат домогосподарствам за примноження природно-ресурсного потенціалу.

Еколого-економічними цілями комплексного природокористування виступають: покращення еколого-економічних характеристик довкілля, збереження біорізноманіття та нарощення асиміляційного потенціалу. Покращення еколого-економічних характеристик довкілля досягається за рахунок ефективної системи моніторингу за темпами та масштабами використання природних ресурсів, перш за все, вичерпних, що формує інформаційну базу для застосування регуляторного впливу з боку держави на природокористувачів у частині своєчасного відтворення

окремих видів природної сировини. Збереження біорізноманіття забезпечує комплексний характер відтворення окремих компонентів природно-ресурсного потенціалу та створює передумови для нарощення комплексу надання екосистемних послуг, що водночас сприяє покращенню середовищезахисних, природо-відтворювальних та асиміляційних характеристик основних складових природно-ресурсного потенціалу. В умовах тривалого антропогенного та техногенного впливу на природні комплекси енергомісткого виробничого комплексу виникає необхідність в нарощенні асиміляційного потенціалу територій, що дасть можливість поглинати більші об'єми вуглекислого газу та нарощувати емісію кисню.

Ц ілі комплексного природокористування мають отримати конкретизацію в специфікації завдань, які безпосередньо пов'язані зі створенням виробничо-технічних та організаційно-економічних умов забезпечення комплексного характеру використання природно-ресурсного потенціалу з метою уникнення прецедентів виснажливого використання окремих видів природної сировини. Враховуючи складність переведення існуючих систем господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на принципи комплексності та виходячи із необхідності збереження та відтворення всіх без винятку видів природних ресурсів у межах ландшафту та біогеоценозу, одним із основних завдань комплексного природокористування є формування систем інтегрованого управління природними ресурсами, які підтвердили свою результативність у високорозвинених країнах.

Інтегроване управління природними ресурсами дасть змогу на основі визначених критеріїв та індикаторів забезпечувати збалансоване та невиснажливе використання природних ресурсів на певній території, не порушуючи їх середовищезахисних і природо-відтворювальних характеристик. Дієвість інтегрованого управління природними ресурсами визначається темпами інтеграції сільського, лісового та водного господарства, а також дотриманням критично необхідних пропорцій використання природних ресурсів, які концентруються на певному ареалі.

Завдання формування систем інтегрованого управління природними ресурсами безпосередньо пов'язане з імплементацією природоохоронних директив ЄС та апроксимацією вітчизняних норм і стандартів до європейських, що дасть можливість кращі практики комплексного природокористування, які мають місце у високорозвинених країнах, поступово перенести у практику господарювання вітчизняних природокористувачів. Складність імплементації природоохоронних директив ЄС пов'язується з тим, що до цього процесу мають бути залучені не лише державний і комунальний сектори, але й корпоративний сектор.

З огляду на це, має бути відпрацьовано механізм непрямого державного впливу на підприємницькі структури в частині дотримання природоохоронних критеріїв та індикаторів, які визнані світовим співтовариством і закріплені базовими положеннями міжнародних природоохоронних конвенцій. Однією з найбільш важливих складових імплементації природоохоронних директив і впровадження європейських регламентів якості та безпечності є впровадження технологій екологічно чистого виробництва, що дозволить раціональніше використовувати сільськогосподарські угіддя, здійснювати комплекс агролісомеліоративних і водоохоронних заходів, що в підсумку підвищить рівень комплексності використання природно-ресурсного потенціалу окремих територій.

У спектрі завдань комплексного природокористування, як і в попередні періоди, чільне місце займає розробка та реалізація регіональних і місцевих програм комплексного природокористування, що підвищує дієвість ув'язки цілей підвищення рівня комплексності використання окремих видів природних ресурсів з наявним ресурсним потенціалом та організаційними можливостями. Також програмний метод забезпечення комплексного природокористування дає можливість чіткіше виокремлювати проблемні моменти збереження та відтворення окремих видів природних ресурсів і тим самим ефективніше усувати прояви марнотратного та розбалансованого використання окремих видів природної сировини.

В умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, які передбачають перенесення центру тяжіння в діловій активності на рівень територіальних громад, набуває важливого значення в спектрі завдань комплексного природокористування вирішення завдання, пов'язаного з формуванням комунального сектора в галузі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Передача окремих видів природних активів, які перебувають у державній власності, у комунальну власність розширює можливості територіальних громад щодо ефективного залучення природно-ресурсного потенціалу в господарський обіг і забезпечення при цьому необхідних темпів відтворення та примноження природних багатств, які перейшли у власність громади.

Розширення комунального сектора в галузі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу вимагає урізноманітнення організаційно-правових форм залучення природних ресурсів у відтворювальний процес, які дозволять враховувати інтереси місцевого населення, дотримуватися законодавчо закріплених індикаторів раціонального природокористування та створювати зацікавленість приватного бізнесу в інвестуванні природооблаштувальних, природоохоронних, природоперетворювальних проектів. Такою організаційно-правовою формою

природогосподарювання виступає публічно-приватне партнерство, яке передбачає укладання угод між державним (комунальним) партнером і суб'єктом підприємницької діяльності стосовно реалізації конкретного підприємницького проекту, зокрема інфраструктурного облаштування територій, на основі поєднання ресурсного потенціалу названих партнерів на принципах платності та строковості.

Перераховані цілі та завдання комплексного природокористування в цілому охоплюють основні проблемні моменти господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу в загальноукраїнському масштабі, але не враховують повною мірою весь спектр регіональних особливостей залучення природних ресурсів у господарський обіг. Більше того, забезпечення комплексного природокористування в окремих сегментах природно-ресурсного сектора національного господарства пов'язане як з об'єктивними, так і суб'єктивними факторами формування та реалізації екологічної та природно-ресурсної політики.

Особливо ускладненим є формування цілей комплексного природокористування в Карпатському регіоні, де значний детермінуючий вплив на рівень комплексності використання природно-ресурсного потенціалу здійснюють ускладнені природно-кліматичні та природно-ресурсні умови господарювання, зумовлені специфікою гірських територій, а також виснажливе використання окремих складових природно-ресурсного потенціалу, що інтенсифікувало процеси виникнення повеней і паводків і здійснило згубний вплив на умови здійснення сільськогосподарського виробництва та інших видів природо-експлуатаційної діяльності (рис. 3).

Виходячи з цих міркувань і з метою конкретизації цілей комплексного природокористування варто конкретизувати пріоритети підвищення рівня комплексності використання природно-ресурсного потенціалу в Карпатському регіоні в розрізі лісовиробничого, сільськогосподарського, водогосподарського, мінерально-сировинного комплексів, а також індустрії поводження з відходами. Індустрія поводження з відходами виокремлюється поряд з окремими сегментами природно-ресурсного сектора у зв'язку з надмірною ускладненістю процесів складування, утилізації та захоронення промислових і побутових відходів.

Цілями комплексного природокористування у лісовиробничому комплексі, який охоплює лісове господарство та деревообробку, є впровадження методів та технологій соціального та наближеного до природи лісівництва; підвищення дієвості надання лісовими біогеоценозами екосистемних послуг; підвищення обсягів виробництва деревного палива; нарощення обсягів заготівлі другорядних лісових матеріалів та побічних лісокористувань; збільшення протяжності лісових доріг.

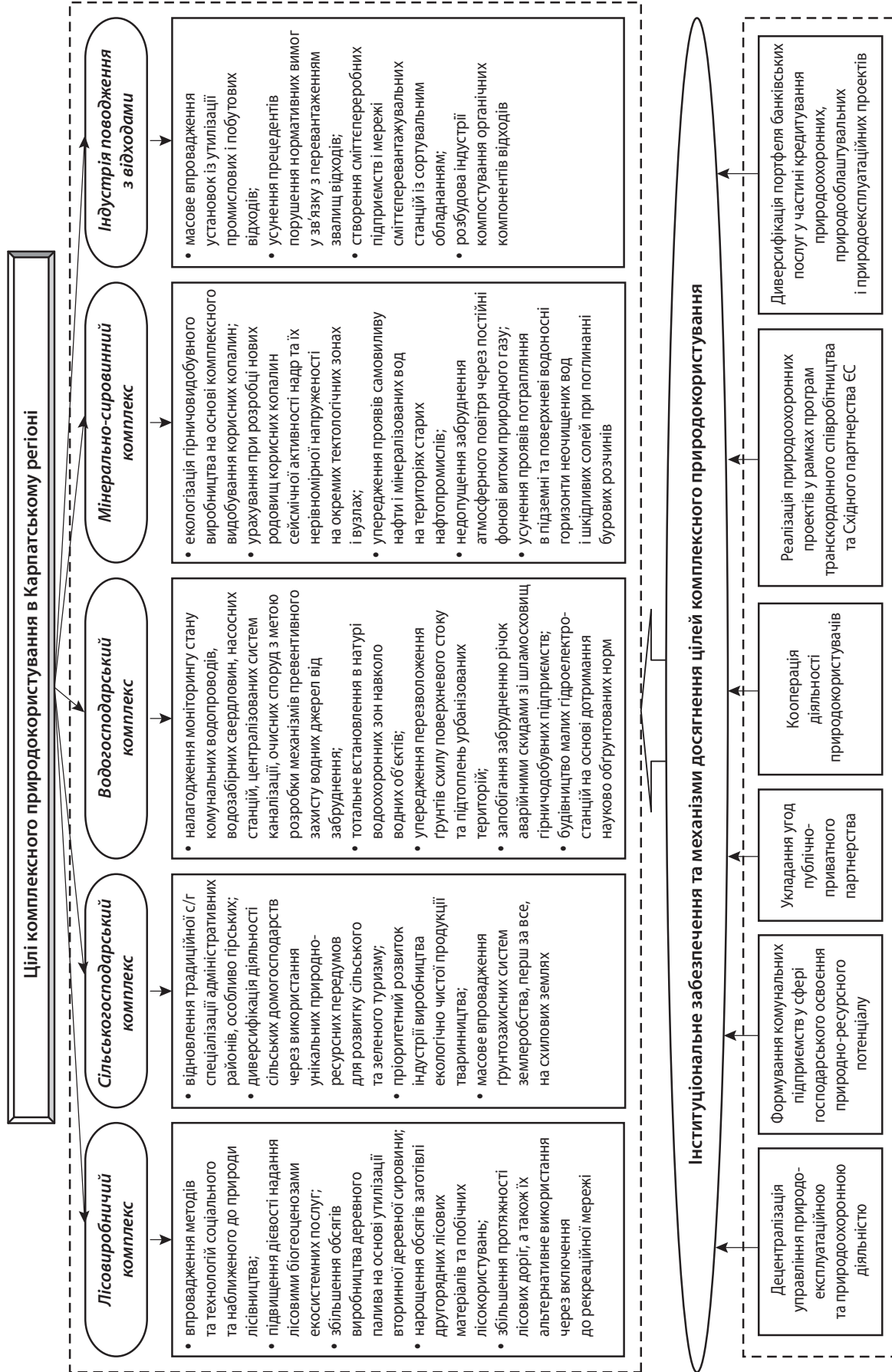

Рис. 3. Цілі комплексного природокористування в Карпатському регіоні та інституціональне підґрунтя їх досягнення

Перераховані цілі комплексного природокористування сприятимуть усуненню проявів марнотратного використання лісоресурсного потенціалу та забезпечуватимуть комплементарність пріоритетів діяльності постійних лісокористувачів з пріоритетами розвитку поселень, які розміщені в місцях концентрації лісового фонду. Розбудова індустрії утилізації вторинної деревної сировини сприятиме використанню лісосічних відходів та відходів деревообробки у виробництві паливних ресурсів, а також зменшить обсяги спалення даного виду відходів, що сприятиме скороченню емісії вуглекислого газу в навколишнє природне середовище [9].

Створення умов для нарощення обсягів заготівлі другорядних лісових матеріалів та побічних лісокористувань сприятиме підвищенню ефективності діяльності постійних лісокористувачів та зростанню доходів місцевого населення, що в підсумку зводитиме до мінімуму прояви самовільних рубок у зв'язку з низьким рівнем доходів місцевого населення. Включення лісових доріг у рекреаційну мережу надасть значного поштовху розвитку «зеленого туризму» на основі використання лісових біогеоценозів, що забезпечить підвищення рівня капіталізації лісового господарства в цілому.

Формування набору цілей комплексного природокористування в сільськогосподарському комплексі Карпатського регіону, з одного боку, пов'язано з ризиковими умовами ведення сільськогосподарського виробництва, а з іншого – зі згубним впливом структурного перегику на природні екосистеми, який стався в 90-х роках минулого століття. З огляду на це основними цілями комплексного природокористування в сільськогосподарському комплексі Карпатського регіону є:

- ✦ повернення до традиційної для даної зони сільськогосподарської спеціалізації, яка найбільшою мірою відповідає наявним природно-кліматичним умовам господарювання;
- ✦ пріоритетний розвиток індустрії виробництва екологічно чистої продукції тваринництва з огляду на наявність екологічно безпечної кормової бази та значну площу покинутих і самозаліснених сільськогосподарських угідь.

Враховуючи, що сільськогосподарське виробництво концентрується на схилових землях, а також зважаючи на недотримання науково обґрунтованого комплексу агротехнічних заходів призводять до змиву родючого шару ґрунту, масове впровадження ґрунтозахисних систем землеробства, перш за все, на схилових землях, має увійти в спектр цілей комплексного природокористування в сільськогосподарському комплексі Карпатського регіону. Виходячи з того, що значна площа сільськогосподарських угідь в Карпатському регіоні піддалася природній натуралізації та сформувалися передумови для розвитку сільського

та «зеленого туризму», однією із цілей комплексного природокористування має стати диверсифікація діяльності сільських домогосподарств через використання унікальних природно-ресурсних передумов у несільськогосподарських цілях.

Вибір цілей комплексного природокористування у водогосподарському комплексі Карпатського регіону значною мірою детермінується високим рівнем запасів водних ресурсів, що поряд із позитивними моментами в частині водозабезпеченості несе значні ризики відносно можливого затоплення як сільськогосподарських угідь, так і населених пунктів. З огляду на це, основними цілями комплексного природокористування у водогосподарському комплексі мають стати:

- ✦ налагодження моніторингу стану комунальних водопроводів та інших водогосподарських систем;
- ✦ тотальне відведення в натурі водоохоронних зон навколо водних об'єктів;
- ✦ упередження перезволоження ґрунтів схилу поверхневого стоку;
- ✦ запобігання забрудненню річок аварійними скидами зі шламосховищ гірничодобувних підприємств;
- ✦ будівництво малих гідроелектростанцій [4].

З огляду на практику використання гідроенергетичного потенціалу гірських річок останніми роками набуває особливої актуальності розробка інструментарію державного та громадського контролю за дотриманням еколого-економічних вимог при будівництві об'єктів малої гідроенергетики. Також перераховані цілі комплексного природокористування у водогосподарському комплексі мають узгоджуватися з пріоритетами імплементації водоохоронних директив, які стосуються захисту ґрунтових і підземних вод, а також упередження потрапляння у природні водні об'єкти азотвмісних сполук.

При формуванні цілей комплексного природокористування в мінерально-сировинному комплексі Карпатського регіону необхідно виходити з того, що даний регіон характеризується тривалим періодом освоєння місцевого мінерально-сировинного потенціалу і, відповідно, спрацьованістю матеріально-технічної бази надрокористування, що найбільшою мірою і зумовляє негативний вплив видобутку корисних копалин на навколишнє природне середовище. З огляду на сказане основними цілями комплексного природокористування в мінерально-сировинному комплексі виступають:

- ✦ екологізація гірничо-видобувного виробництва;
- ✦ урахування при розробці нових родовищ корисних копалин сейсмічної активності надр;
- ✦ упередження проявів самовиливу нафти і мінералізованих вод на територіях старих нафтопромислів;

- ✦ упередження постійних фонових витоків природного газу;
- ✦ усунення проявів потрапляння у водоносні горизонти неочищених вод при поглинанні бурових розчинів [4].

Досягнення перерахованих цілей комплексно природокористування у мінерально-сировинному комплексі значною мірою ускладнюється неконтрольованою діяльністю окремих корпоративних структур, які вже тривалий період не дотримувалися загально визнаних індикаторів екологічної безпеки видобутку корисних копалин і поводження з відходами нафтопереробки.

Як показує досвід останніх років, суттєве погіршення стану навколишнього природного середовища в Карпатському регіоні значною мірою зумовлене другорядністю вирішення проблем розбудови індустрії поводження з відходами, що призвело до виникнення Грибовицької трагедії та загострення проблем поводження з відходами в переважній більшості міст даного регіону. Тому як окремі цілі забезпечення комплексного природокористування необхідно розглядати масове впровадження установок із утилізації промислових і побутових відходів; усунення прецедентів порушення нормативних вимог у зв'язку з переваженням звалищ відходів.

Реалізація запропонованих цілей комплексного природокористування у Карпатському регіоні має ґрунтуватися на формуванні сучасного інституціонального забезпечення та механізмів досягнення цілей комплексного природокористування, які визначають форми, методи та способи господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорони довкілля, а також стимулюють природокористувачів до впровадження природоохоронних проектів. Визначальними складовими інституціонального забезпечення та механізмів досягнення цілей комплексного природокористування виступає поглиблення децентралізації управління природоексплуатаційною та природоохоронною діяльністю, щоб максимальною мірою розширити можливості територіальних громад у частині залучення природних ресурсів у відтворювальний процес і в частині охорони довкілля.

У Карпатському регіоні у зв'язку з вагомістю природно-ресурсного сектора для розвитку місцевого господарства визначальною складовою інституціонального забезпечення цілей комплексного природокористування виступає формування комунальних підприємств у сфері господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, частина прибуткових надходжень яких буде надходити в місцеві бюджети, а розширення масштабів залучення природних ресурсів у відтворювальний процес сприятиме зростанню рівня зайнятості місцевого населення. За теперішніх умов, коли в адміністративних районах Карпатського регіону основними природокористува-

чами виступають державні підприємства та сільські домогосподарства, а останні відзначаються низьким рівнем інвестиційної спроможності, надати додаткових імпульсів ресурсному забезпеченню реалізації проектів комплексного природокористування може кооперація діяльності природокористувачів. Це стосується не лише кооперації сільськогосподарських товаровиробників, але й кооперації в частині поводження з відходами та стосовно використання окремих складових лісоресурсного, водноресурсного та мінерально-сировинного потенціалу.

Також прискорити процеси досягнення цілей комплексного природокористування в Карпатському регіоні дозволить реалізація природоохоронних проектів у рамках програм транскордонного співробітництва та східного партнерства, зокрема в частині збереження природної спадщини, а також інтеграції сільського та лісового господарства. На обласному рівні державного управління та на рівні територіальних громад необхідно розробити дорожню карту укладання угод публічно-приватного партнерства в різних сегментах природно-ресурсного сектора Карпатського регіону, щоб забезпечити залучення приватних інвестицій у збереження, відтворення та охорону природно-ресурсного потенціалу.

Формування сучасного інституціонального забезпечення та механізмів досягнення цілей комплексного природокористування в конкретному регіоні України є неможливим без внесення відповідних змін і доповнень в законодавчі акти, які регламентують фінансування природо-експлуатаційних та природоохоронних заходів. Особливо актуальним є нормативно-правове забезпечення диверсифікації портфеля банківських послуг у частині кредитування природоохоронних, природооблаштувальних і природоексплуатаційних проектів, що забезпечить можливості для природокористувачів своєчасно поповнювати оборотні кошти, необхідні для реалізації проектів екологічного реінжинірингу виробничо-технічних і природних екосистем.

ВИСНОВКИ

Дослідження показали, що комплексне природокористування охоплює сукупність виробничо-технічних та організаційно-економічних заходів, спрямованих на максимізацію корисностей від господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на всіх фазах відтворювальних ланцюгів без нанесення шкоди довкіллю. Запровадження методів і технологій комплексного природокористування дасть очікуваний результат за умови, якщо будуть реалізовуватися заходи по забезпеченню використання наявних резервів стосовно всіх складових комплексного освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Основними цілями комплексного природокористування виступають виробничо-економічні, со-

ціально-економічні та еколого-економічні, які визначають комплекс завдань стосовно переведення діяльності природокористувачів на принципи комплексності. Особливо ускладненим є забезпечення комплексного природокористування в Карпатському регіоні, що зумовлено високим рівнем ризикогенності ведення сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, а також використанням гідроенергетичного потенціалу гірських річок.

Інституціональне забезпечення досягнення цілей комплексного природокористування в Карпатському регіоні має охоплювати:

- ✦ децентралізацію управління природоексплуатаційною та природоохоронною діяльністю;
- ✦ формування комунальних підприємств у сфері господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу;
- ✦ укладання угод публічно-приватного партнерства;
- ✦ кооперацію діяльності природокористувачів;
- ✦ реалізацію природоохоронних проектів у рамках програм транскордонного співробітництва та Східного партнерства ЄС;
- ✦ диверсифікацію портфеля банківських послуг у частині кредитування природоохоронних, природооблаштувальних і природоексплуатаційних проектів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Балджи М. Д. Організаційно-економічні засади комплексного природокористування на регіональному рівні: монографія. Одеса: Атлант, 2010. 500 с.
2. Гулич О. І. Стратегія екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів Карпатського регіону. *Регіональна економіка*. 2012. № 4. С. 123–128.
3. Данилишин Б. М. Наукові нариси з економіки природокористування: монографія. Київ: РВПС України НАН України, 2008. 280 с.
4. Екологічна безпека транскордонних регіонів України в контексті євроінтеграції: монографія. Київ: Задруга, 2015. 512 с.
5. Жук П. В. Оцінка використання природних ресурсів Карпатського регіону України на принципах сталого розвитку. *Регіональна економіка*. 2014. № 1. С. 52–65.
6. Жук П. В. Природно-ресурсний потенціал та природний капітал у парадигмі сталого розвитку Карпатського регіону. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 5. С. 48–57.
7. Колодійчук І. А., Морська Т. В. Напрями та інструменти удосконалення державної підтримки гірського сільського господарства. *Регіональна економіка*. 2013. № 3. С. 48–56.
8. Максимів Ю. В., Попадинець Н. М. Методичні підходи до аналізу забезпеченості деревинними відходами виробництва твердого біопалива. *Регіональна економіка*. 2013. № 3. С. 178–184.
9. Миклуш Т. Комплексне природокористування: теоретико-методологічні засади та інституціональні передумови. *Економіст*. 2016. № 5. С. 51–53.
10. Стадницький Ю. І. Гори як регіональний природний ресурс: специфіка оптимального управління. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 2 (4). Ч. 2. С. 203–207.
11. Ярема І. І. Напрями стимулювання сталого використання лісоресурсного потенціалу гірських територій державними лісгосподарськими підприємствами. *Регіональна економіка*. 2012. № 2. С. 194–199.

REFERENCES

Baldzhy, M. D. *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady kompleksnoho pryrodokorystuvannia na rehionalnomu rivni* [Organizational and economic principles of integrated nature management at the regional level]. Odesa: Atlant, 2010.

Danylyshyn, B. M. *Naukovi narysy z ekonomiky pryrodokorystuvannia* [Scientific essays on economics of nature use]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2008.

Ekolohichna bezpeka transkordonnykh rehioniv Ukrainy v konteksti yevrointehratsii [Environmental security of the trans-border regions of Ukraine in the context of European integration]. Kyiv: Zadruha, 2015.

Hulych, O. I. "Stratehiia ekolohichno zbalansovanoho vykorystannia pryrodnykh rekreatsiinykh resursiv Karpatskoho rehionu" [The strategy of ecologically balanced use of natural recreational resources of the Carpathian region]. *Rehionalna ekonomika*, no. 4 (2012): 123-128.

Kolodiichuk, I. A., and Morska, T. V. "Napriamy ta instrumenty udoskonalennia derzhavnoi pidtrymky hirs'koho sil'skoho hospodarstva" [Areas and tools for improving the state support for mountain farming]. *Rehionalna ekonomika*, no. 3 (2013): 48-56.

Maksymiv, Yu. V., and Popadynets, N. M. "Metodychni pidkhody do analizu zabezpechenosti derevynnyimi vidkhodamy vyrobnytstva tverdoho biopalyva" [Methodical approaches to the analysis of availability of solid wood biofuel production]. *Rehionalna ekonomika*, no. 3 (2013): 178-184.

Myklush, T. "Kompleksne pryrodokorystuvannia: teoretyko-metodolohichni zasady ta instytutsionalni peredumovy" [Complex nature management: theoretical and methodological principles and institutional conditions]. *Ekonomist*, no. 5 (2016): 51-53.

Stadnytskyi, Yu. I. "Hory yak rehionalnyi pryrodnyi resurs: spetsyfyka optymalnogo upravlinnia" [Mountains as a regional natural resource: the specifics of optimal management]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Ekonomiika»*. Vol. 2, no. 2 (4) (2015): 203-207.

Yarema, I. I. "Napriamyk stymuliuвання сталого використання лісоресурсного потенціалу гірських територій державними лісгосподарськими підприємствами" [Directions of stimulation of sustainable use of forest resource potential of mountain areas by state forestry enterprises]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2 (2012): 194-199.

Zhuk, P. V. "Otsinka vykorystannia pryrodnykh resursiv Karpatskoho rehionu Ukrainy na pryntsyakh staloho rozvytku" [Estimation of the use of natural resources of the Carpathian region of Ukraine on the principles of sustainable development]. *Rehionalna ekonomika*, no. 1 (2014): 52-65.

Zhuk, P. V. "Pryrodno-resursnyi potentsial ta pryrodnyi kapital u paradyhmi staloho rozvytku Karpatskoho rehionu" [Natural-resource potential and natural capital in the paradigm of sustainable development of the Carpathian region]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, no. 5 (2013): 48-57.